

Kiezen op Afstand in het buitenland

Inhoudsopgave

Hoofdstuk 1 Inleiding	3
Hoofdstuk 2 Belangrijkste Ontwikkelingen	3
Hoofdstuk 3 Bevindingen landen behorend tot de Europese Unie	12
Hoofdstuk 4 Programma's van de Europese Commissie	27
Hoofdstuk 5 Lidstaten van de Raad van Europa (niet behorende tot de Europese Unie)	31
Hoofdstuk 6 Overige landen	44
Bijlage 1. Opzet van de inventarisatie	48
Bijlage 2. Kiesstelsels	49

1. Inleiding

Op 18 oktober 2002 (BPR2002/U91730) heeft de Tweede Kamer een rapportage ontvangen over de wijze waarop in andere landen wordt omgegaan met elektronisch kiezen op afstand. Bijgaande rapportage geeft inzicht in de ontwikkelingen die het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) sinds november 2002 heeft geconstateerd.

De voorliggende rapportage heeft, om een vergelijking mogelijk te maken, dezelfde opzet als de voorgaande. Rapportage per land wordt, aan de hand van een vast stramien, geschetst of er voornemens zijn met betrekking tot elektronisch kiezen op afstand. Voorafgaand aan de beschrijvingen per land is, als daar aanleiding toe is, specifiek ingegaan op ontwikkelingen die zich, in de periode waar de rapportage betrekking op heeft, hebben voorgedaan. In bijgaande rapportage zijn dat de ontwikkelingen in de Raad van Europa, Duitsland, in het Verenigd Koninkrijk waar informatie over een nieuwe reeks experimenten is vrijgekomen en Zwitserland waar informatie over de uitkomsten van een experiment aan het begin van 2003 is vrijgegeven.

2. Belangrijkste ontwikkelingen

Raad van Europa

Binnen de Raad van Europa is een "Multidisciplinary Ad Hoc Group of Specialists on legal, operational and technical standards for e-enabled voting (IP1-S-EE)" geïnstalleerd. Deze werkgroep valt onder het zogenaamde Integrated Project 1 ("Making democratic institutions work") van het Secretariaat-Generaal van de Raad van Europa. Het doel van de multidisciplinaire ad hoc groep van experts is het opstellen van een concept-aanbeveling met standaarden op het gebied van *e-voting* in en buiten stemlokalen ten behoeve van het comité van ministers. De planning is erop gericht de standaarden uiterlijk in mei 2004 gereed te hebben.

Uit de multidisciplinaire ad hoc groep van experts zijn twee subgroepen samengesteld, die respectievelijk de juridische/operationele en de technische aspecten zullen moeten gaan uitwerken. Nederland neemt deel aan de multidisciplinaire ad hoc groep van experts en aan beide subgroepen (de technische en de operationele/juridische).

De eerste formele bijeenkomst van de multidisciplinaire ad hoc groep vond plaats in februari 2003. Tijdens deze bijeenkomsten waren vele lidstaten van de Raad van Europa vertegenwoordigd. Voorts waren vertegenwoordigers aanwezig van onder meer het secretariaat van de Raad van Europa, het congres van locale en regionale autoriteiten en de parlementaire assemblee.

Juridische/Operationele werkgroep

Het doel van deze werkgroep is het opstellen van:

1. Juridische standaarden die gericht zijn op elektronisch stemmen die overeenkomen met, dan wel aansluiten bij, bestaande bepalingen van de Raad van Europa en andere instanties;
2. Operationele standaarden voor elektronisch stemmen die in lijn zijn met de juridische standaarden, en die de verschillen in kiessystemen weerspiegelen.

Het Verenigd Koninkrijk vervult het voorzitterschap van deze werkgroep.

Technische werkgroep

Het doel van de technische werkgroep is het ontwikkelen van technische standaarden voor elektronisch stemmen (in het bijzonder zogenaamde XML schema's). Deze werkgroep zal voorborduren op activiteiten van OASIS. OASIS is een not-for-profit, wereldwijd consortium dat standaarden produceert op het gebied van XML, de eXtended Markup Language. Deze standaarden hebben op uiteenlopende aspecten en toepassingsgebieden van ICT betrekking. Voorbeelden hiervan zijn beveiliging, webservices, berichtenuitwisseling tussen bedrijven en andere organisaties voor het doen van zakelijke transacties en de interoperabiliteit. OASIS zal de bijeenkomsten van de technische werkgroep bijwonen. OASIS heeft geen stemrecht. Zwitserland werd gekozen als voorzitter van de technische werkgroep.

Verenigd Koninkrijk

➤ Europese aanbesteding

Het Verenigd Koninkrijk heeft een budget van 44,2 miljoen Euro voor de komende drie jaar (2003/04, 2004/05 en 2005/06) gereserveerd om experimenten met elektronisch stemmen te houden. Onder elektronisch stemmen wordt verstaan Internetstemmen, telefoonstemmen, SMS-stemmen, stemmen via digitale TV en elektronisch stemmen in een stemlokaal.

Het Verenigd Koninkrijk heeft in oktober 2002 een offerteaanvraag gepubliceerd (Europese Aanbesteding aankondiging 2002/S 191-150905). Dit bestek is duidelijk anders van inhoud dan het bestek dat in 2001/2002 is gepubliceerd. Het recent gepubliceerde bestek heeft duidelijk meer diepgang. Mogelijk is dit veroorzaakt door de evaluatie die de Electoral Commission heeft uitgevoerd omtrent de eerdere aanbestedingsprocedure. De Electoral Commission heeft in ieder geval de volgende conclusies getrokken:

- het tijdpad was te krap;
- een duidelijk beschrijving van de te volgen aanbestedingsprocedure ontbrak. Zo was het bijvoorbeeld onduidelijk of gemeenten voorafgaande aan gunning in contact mochten treden met bedrijven;
- de scorekaart (beoordelingsmethodiek: met 38 beoordelingspunten) bleek niet duidelijk te zijn voor de beoordelaars en niet volledig te zijn ingevuld door de selectiecommissie;
- de kwaliteit van productontwikkeling door de potentiële leveranciers werd in een te geringe mate meegewogen bij de beoordeling.

Op basis hiervan en op basis van specifieke adviezen waaronder die op het gebied van beveiliging, heeft het Verenigd Koninkrijk in het recent gepubliceerde bestek de volgende aspecten opgenomen:

- Planning;
- Omschrijving van de procedures;
- Omschrijving van de eisen die opgesteld worden en gewenste diensten die de aanbidders moeten leveren;
- Eisen omtrent de beschikbaarheid (99,999% tijdens de stemperiode).

Het Verenigd Koninkrijk heeft gekozen voor de niet-openbare procedure. In eerste instantie hebben 41 bedrijven gereageerd. Aan 16 bedrijven is gevraagd een offerte in te dienen. De opzet is dat er een raamovereenkomst wordt afgesloten voor 3 jaar. Gemeenten die in 2003 en de twee jaren daarna een experiment willen houden, kunnen in contact treden met een van de offerende bedrijven om daarmee een overeenkomst te vormen. Dit proces is thans gaande.

De volgende bedrijven zijn uitgenodigd om deel te nemen aan de raamovereenkomst.

Methoden	Aanbieders
Internetstemmen	Athena Consortium, BT, Cable and Wireless, EDS, Indra, Opt2vote, Strand, Unisys & ESS
SMS (text) stemmen	BT, EDS, Indra, Opt2Vote, Unisys & ESS
Telefoonstemmen	Athena Consortium, BT, Cable & Wireless, DRS, EDS, Opt2Vote, Strand, Unisys & ESS
Digital TV stemmen	Athena Consortium, BT, Indra, Opt2Vote, YooMedia
Elektronisch stemmen in stemlokaal	Athena Consortium, BT, DRS, Indra, Opt2Vote, Powervote, Strand, Unisys & ESS
Multi channel	Athena Consortium, BT, Indra, Opt2Vote
Elektronisch tellen	Athena Consortium, DRS, Indra, Unisys & ESS
Hosting en infrastructuur	Athena Consortium, Cable & Wireless, EDS, Opt2Vote, Unisys & ESS

In april 2003 is tussen het ministerie van de Deputy Prime Minister en de projectgroepleden van het Ministerie van BZK een overleg gepland. Bij die gelegenheid zullen onder andere de ervaringen worden uitgewisseld die het Verenigd Koninkrijk en Nederland hebben opgedaan met de Europese Aanbesteding.

- Consultatiepaper over combinatie van lokale verkiezingen en Europees Parlementsverkiezingen

Op 28 oktober 2003 heeft de regering van het Verenigd Koninkrijk een zogenaamde Consultation Paper (een discussiedocument) gepubliceerd waarin opinies gevraagd worden over het verschuiven van de lokale verkiezingen van 6 mei 2004 naar de Europees parlementsverkiezingen in juni 2004. De consultatieperiode is eind januari 2003 geëindigd. De uitkomst is nog niet bekend gemaakt.

Indien de verkiezing worden verschoven, heeft dit gevolgen voor de experimenten met elektronisch stemmen in het jaar 2004. De Britse Kieswet staat op het ogenblik alleen toe dat er experimenten worden gehouden bij lokale verkiezingen. Als deze verkiezingen samenvallen met het Europees Parlementsverkiezingen, zouden er geen experimenten kunnen worden gehouden. De uitkomst is nog niet bekend gemaakt. Op ambtelijk niveau wordt de kans op gecombineerde verkiezingen waarschijnlijk geacht. Er wordt tevens verwacht dat er onvoldoende tijd is om de wetgeving aan te passen.

De lokale verkiezingen van 2004 in Wales zullen evenwel niet gecombineerd worden met de verkiezing voor het Europese Parlement. Het is daarom mogelijk dat experimenten met elektronisch stemmen in Wales worden gehouden.

- Experimenten van 1 mei 2003

Op 27 september 2002 heeft het Verenigd Koninkrijk een oproep gedaan aan de gemeenten die 1 mei 2003 gemeenteraadsverkiezingen hebben om een (of meerdere) experiment(en) te houden. Op 18 december 2003 heeft minister Nick Raynsford van the Office of the Deputy Prime Minister bekend gemaakt dat 42 lokale overheden zijn aangewezen om "niet-elektronische" experimenten te houden bij de verkiezingen in mei 2003:

- 34 lokale overheden gaan experimenteren met alleen briefstemmen (dus stemmen in een stemlokaal is dan niet meer mogelijk)
- 5 lokale overheden gaan experimenteren met elektronisch tellen (waarvan 3 in combinatie met alleen briefstemmen)
- 3 lokale overheden gaan experimenteren met andere openingstijden van de stemlokalen en het houden van de verkiezing op een of meerdere andere dagen (bijvoorbeeld in het weekend).
- 5 lokale overheden zullen experimenteren met nieuwe stembiljetten

Op 23 januari 2003 is bekend gemaakt dat 18 lokale overheden een experiment met elektronisch stemmen kunnen houden. Er zullen onder andere pilots worden gehouden met:

- Internetstemmen (15 lokale overheden)¹;
- Touch tone telefoon stemmen (12 lokale overheden);
- SMS telefoonstemmen (4 lokale overheden);
- Stemmen via digitale televisie (5 lokale overheden);
- Stemmen vanuit een kiosk (1 lokale overheid).

Andere pilots die zullen worden gehouden hebben betrekking op elektronisch stemmen in een stemlokaal met stemmachines of stemcomputers.

In totaal zullen er 61 experimenten (elektronisch en niet-elektronisch) worden gehouden voor 6,5 miljoen kiezers.

Zwitserland

In Anières (kanton Genève) hebben kiezers in januari 2003 voor een lokaal referendum hun stem kunnen uitbrengen in een stemlokaal, via de post of via Internet. Anières heeft 1162 geregisterde kiezers. De kiezers konden hun stem per post of Internet uitbrengen van 7 januari 2003 tot en met 18 januari 2003, 12:00 uur. Het fysieke stemlokaal was open op zondag 19 januari tot 12:00 uur.

Van de 1162 kiezers hebben 741 daadwerkelijk gestemd. 323 kiezers hebben hun stem via Internet uitgebracht (43,7% van de kiezers). Van de kiezers die via internet hun stemmen uitgebracht hebben, hebben 203 kiezers een enquêteformulier ingevuld dat aan het eind van het stemproces op het scherm verscheen. Zij vonden het gebruik van Internet makkelijk, ze hadden vertrouwen in het systeem en de ergonomie van de applicatie werd voldoende geacht.

Van de kiezers die via Internet hebben gestemd is 74% tussen de 25 en 59 jaar, 14% is 60 jaar of ouder. Van de Internetkiezers maakte 75% meerdere malen per week gebruik van Internet. Als reden om per Internet te stemmen, gaf 73% aan dat het een nieuwe methode van stemmen was, 42% vond het eenvoudig, 50% vond het gemakkelijk. Van de kiezers had 51% veel vertrouwen in deze methode, 42% had genoeg vertrouwen en 7% geen tot weinig vertrouwen. Van de kiezers denkt 62% erover om het Internet vaker te gebruiken om te gaan stemmen.

¹ Een groot aantal gemeenten experimenteert met meer dan één stemmethode.

Concrete plannen voor vervollexperimenten zijn er op het ogenblik niet. In november 2003 zal een referendum worden gehouden in het hele kanton Genève. Op het ogenblik wordt nagegaan of er mogelijkheden zijn om bij dat referendum een experiment te houden.

Duitsland

De Duitse plannen voor het elektronisch kiezen op afstand, wezen tot dusverre in de richting van 'vernetzung' van de stemlokalen. Daardoor zou als eerste stap het kiezen in een willekeurig stemlokaal mogelijk worden gemaakt. Vervolgstappen zouden bestaan uit het inrichten van 'kiosken' waar gestemd zou kunnen worden. De inrichting van een landelijk kiezersregister wordt op ambtelijk niveau in Duitsland als niet haalbaar beschouwd, om privacy redenen.

De 'vernetzung' zoals deze nu wordt gepercipieerd bestaat eruit dat de kiesgerechtigdheid van een kiezer (die niet in zijn 'eigen' stemlokaal een stem wenst uit te brengen), wordt gecontroleerd met behulp van telefoon of E-mail. Daarmee blijft de verantwoordelijkheid voor de controle op de kiesgerechtigdheid grotendeels bij het stemlokaal dat aan de kiezer is 'toegewezen'.

Een politiek besluit over deze plannen is overigens nog niet genomen. Het ministerie van Binnenlandse Zaken van de Bondsrepubliek werkt thans aan een kostenraming voor het totale project. Op basis van de uitkomsten daarvan zal een projectplan worden opgesteld dat als basis voor politieke besluitvorming kan dienen.

Landenrapportage

Inhoudsopgave

Hoofdstuk 3 Bevindingen landen van de Europese Unie	12
Hoofdstuk 4 Programma's van de Europese Commissie	27
Hoofdstuk 5 Lidstaten van de Raad van Europa (niet behorende tot de Europese Unie)	31
Hoofdstuk 6 Overige landen	44
Bijlage 1. Opzet van de inventarisatie	48
Bijlage 2. Kiesstelsels	49

Leeswijzer

Land	betreffende land
Kiesstelsel	Indeling is volgens IDEA (bron: http://www.idea.int/). Bijlage 2 bevat een toelichting op de weergegeven kiesstelsels.
Toegestane vorm van stemmen	Hier wordt aangeduid welke vorm(en) van stemmen er in het betreffende land wordt (worden) gebruikt: -stemmen in een stemlokaal (al dan niet met papieren stembiljetten en/of stemmachines); -briefstemmen; -early voting: kiezers kunnen hun stem kunnen uitbrengen vòòr de verkiezingsdag; -punch card: kaart op een klein klipbord waar de kiezer een gat in de kaart maakt bij de kandidaat van eigen keuze; -hefboommachine: de naam van elke kandidaat is in een rechthoekige rij voor de machine toegewezen aan een bepaald niveau. Een set van gedrukte strips identificeert voor de kiezer de hefboomaanwijzing voor elke kandidaat. De kiezer trekt aan de desbetreffende hefboom om op zijn kandidaat te stemmen.
Voornemens omtrent KOA	De voornemens van het desbetreffende land voor de (mogelijke) invoering van (elektronisch) kiezen op afstand. De aanduiding "geen" houdt in dat er geen voornemens zijn geuit.
Status van de voornemens	Onder deze rubriek wordt bij landen die voornemens hebben, aangegeven hoe aan deze voornemens vorm wordt gegeven. Is het land bijvoorbeeld al bezig met het houden van proeven of experimenten? Als er in de voorafgaande rubriek is aangegeven dat er geen voornemens zijn, dan wordt bij deze rubriek de aanduiding "niet van toepassing (nvt)" gebruikt.
Wet en regelgeving	De verandering van de wetgeving die nodig is om kiezen op afstand te introduceren of om daarmee te experimenteren.
Planning	De planning van bijvoorbeeld toekomstige pilots, publicaties van rapporten, het uitvoeren van studies en dergelijke.
Status van Proeven/experimenten	In hoeverre er proeven of experimenten zijn gehouden of zullen worden gehouden.
Ontwikkeling ten opzichte van de rapportage van oktober 2002	Weergave van de veranderingen ten opzichte van voorafgaande rapportages.

Hoofdstuk 3 Bevindingen EU-landen

In dit hoofdstuk worden de bevindingen over de lidstaten van de Europese Unie beschreven.

Land	BELGIE
Kiesstelsel	Lijst evenredige vertegenwoordiging
Toegestane vorm van stemmen	Stemlokaal (papieren stembiljetten en stemmen met een computer)
Voornemens omtrent KOA	Geen. Het Vlaamse parlement heeft besloten om in 2006 elektronisch te stemmen in een stemlokaal in de Vlaamse gemeenten in te voeren. Er zal bij de federale parlementsverkiezingen op 18 mei 2003 in twee kiesdistricten geëxperimenteerd worden met het afdrukken (in stemlokalen) van de stem op papier. De kiezer krijgt deze afdruk weliswaar niet in handen, maar het kan worden gebruikt indien een hertelling nodig is. De Vlaamse regering houdt een pilot waarin burgers via SMS hun mening kunnen geven over een aantal op Internet gepubliceerde stellingen.
Status van de voornemens	nvt
Wet en regelgeving	nvt
Planning	nvt
Status van Proeven/experimenten	nvt
Ontwikkeling ten opzichte van de rapportage van oktober 2002	Invoering van elektronische stemmachines in stemlokalen in heel Vlaanderen.

Land	DENEMARKEN
Kiesstelsel	Lijst evenredige vertegenwoordiging
Toegestane vorm van stemmen	Stemlokaal (papieren stembiljetten)
Voornemens omtrent KOA	Er zijn geen voornemens. De reden is dat de verkiezingsdag een speciale betekenis heeft en omringd is door tradities. Bij elektronisch stemmen op afstand worden de nodige kanttekeningen geplaatst. Daarbij moet gedacht worden aan het verschijnsel "family voting". De ontwikkelingen in het buitenland worden wel nauwgezet gevolgd. Mocht een ander land succesvol KOA introduceren, dan zal Denemarken mogelijk experimenten gaan overwegen.
Status van de voornemens	nvt
Wet en regelgeving	nvt
Planning	nvt
Status van Proeven/experimenten	nvt
Ontwikkeling ten opzichte van de rapportage van oktober 2002	Geen

Land	DUITSLAND
Kiesstelsel	Evenredige vertegenwoordiging en een meerderheidsstelsel
Toegestane vorm van stemmen	Stemlokaal (papieren stembiljetten; in Keulen met stemapparaten) en briefstemmen
Voornemens omtrent KOA	Stemmen op afstand via Internet bij de nationale verkiezingen zal niet vóór 2010 worden toegepast. Het volgende stappenplan is daarvoor voorzien: 1. Elektronisch stemmen in willekeurige stemlokalen die met elkaar zijn verbonden 2. Stap 1+ stemmen in een kiosk 3. Stap 2+ stemmen via Internet vanuit elke locatie. Er is geen tijdplanning aan dit stappenplan gekoppeld.
Status van de voornemens	Een ambtelijke werkgroep analyseert de eisen en voorwaarden die voor Internet stemmen zouden moeten gelden. Om privacyredenen zal er geen centraal kiezersregister worden ontwikkeld. De huidige gemeentelijke registers zullen aan elkaar worden gekoppeld respectievelijk op afstand worden geraadpleegd. Het ministerie van Binnenlandse Zaken werkt thans aan een kostenraming voor het totale project. Op basis van de uitkomsten daarvan zal een projectplan worden ontwikkeld dat kan dienen voor politieke besluitvorming.
Wet en regelgeving	De regelgeving moet aangepast worden om het stappenplan uit te voeren. Het proces om de regelgeving aan te passen is nog niet gestart.
Planning	Niet bekend.
Status van Proeven/experimenten	Er zijn en worden Internetverkiezingen gehouden op scholen, bedrijven, universiteiten, met seniorraden en jeugdraden. Deze verkiezingen komen voort uit lokale initiatieven en samenwerking van het ministerie van Economische Zaken van de Bondsrepubliek en universiteiten.
Ontwikkeling ten opzichte van de rapportage van oktober 2002	Om privacy redenen zal er geen centraal kiezersregister worden ontwikkeld. Voor de koppeling van de kieslokalen wordt nu eerst een lichte vorm voorzien in de vorm van telefonie en E-mail.

Land	FINLAND
Kiesstelsel	Lijst evenredige vertegenwoordiging
Toegestane vorm van stemmen	Stemlokaal (papieren stembiljetten) en early voting
Voornemens omtrent KOA	Geen voornemens. Bij elektronisch kiezen op afstand voorziet Finland knelpunten bij het waarborgen van de stemvrijheid.
Status van de voornemens	nvt
Wet en regelgeving	nvt
Planning	nvt
Status van Proeven/experimenten	nvt
Ontwikkeling ten opzichte van de rapportage van oktober 2002	Geen

Land	FRANKRIJK
Kiesstelsel	Meerderheidsstelsel met twee ronden
Toegestane vorm van stemmen	Stemlokaal (papieren stembiljetten)
Voornemens omtrent KOA	Er zijn geen voornemens om elektronisch kiezen op afstand in te voeren. Er wordt op het ogenblik wel een programma van eisen opgesteld voor gemeenten die gebruik willen maken van stemmachines of stemcomputers in stemlokalen.
Status van de voornemens	nvt
Wet en regelgeving	nvt
Planning	nvt
Status van Proeven/experimenten	Er zijn in Frankrijk vier schaduwverkiezingen gehouden in verschillende gemeenten (Merignac, Vandoeuvre-les- Nancy, in het 17 ^{de} district van Parijs, Issy-les-Moulineaux). Dit zijn lokale initiatieven die soms onderdeel zijn van projecten van de Europese Unie. Meer pilots worden niet voorzien.
Ontwikkeling ten opzichte van de rapportage van oktober 2002	Er wordt een programma van eisen ontwikkeld voor stemmachines in een stemlokaal.

Land	GRIEKENLAND
Kiesstelsel	Lijst evenredige vertegenwoordiging
Toegestane vorm van stemmen	Stemlokaal (papieren stembiljetten)
Voornemens omtrent KOA	Er zijn geen ontwikkelingen. Griekenland is aan het overwegen om stemmachines in stemlokalen te invoeren. Griekenland is sinds 1 januari 2003 voorzitter van de EU en heeft hiervoor een E-Vote website gelanceerd waar burgers hun mening kunnen geven over verschillende onderwerpen.
Status van de voornemens	nvt
Wet en regelgeving	nvt
Planning	nvt
Status van Proeven/experimenten	nvt
Ontwikkeling ten opzichte van de rapportage van oktober 2002	Geen

Land	IERLAND
Kiesstelsel	Een meerderheidsstelsel met preferente stemmen
Toegestane vorm van stemmen	Stemlokaal (papieren stembiljetten); briefstemmen
Voornemens omtrent KOA	Geen ontwikkelingen op het gebied van KOA. In mei 2002 is geëxperimenteerd met elektronische stemmachines in stemlokalen. Elektronische stemmachines zullen in 2004 bij de lokale en Europees Parlementsverkiezingen landelijk worden ingezet.
Status van de voornemens	nvt
Wet en regelgeving	nvt
Planning	nvt
Status van Proeven/experimenten	nvt
Ontwikkeling ten opzichte van de rapportage van oktober 2002	Landelijke invoering van elektronische stemapparaten in stemlokalen in 2004.

Land	ITALIE
Kiesstelsel	Evenredige vertegenwoordiging en een meerderheidsstelsel
Toegestane vorm van stemmen	Stemlokaal (papieren stembiljetten)
Voornemens omtrent KOA	Geen voornemens. Het Italiaanse ministerie van Binnenlandse Zaken is betrokken bij het E-Poll project van de Europese Commissie. Er zijn lokale initiatieven waarvan enkele onderdeel uitmaken van projecten van de Europese Commissie.
Status van de voornemens	Niet van toepassing.
Wet en regelgeving	Niet aangepast voor hiervoor genoemde initiatieven. Geen voornemens.
Planning	nvt
Status van Proeven/experimenten	Naast het Italiaanse ministerie van Binnenlandse Zaken zijn een aantal gemeenten, zoals Avellino en Cremona, betrokken bij projecten van de Europese Commissie. Verder zijn er enkele initiatieven op universiteiten.
Ontwikkeling ten opzichte van de rapportage van oktober 2002	Geen

Land	LUXEMBURG
Kiesstelsel	Lijst evenredige vertegenwoordiging
Toegestane vorm van stemmen	Stemlokaal (papieren stembiljetten)
Voornemens omtrent KOA	Geen. De reden is dat Internet nog in onvoldoende mate door de bevolking wordt gebruikt. Door elektronisch kiezen op afstand zou er een digitale tweedeling kunnen ontstaan.
Status van de voornemens	nvt
Wet en regelgeving	nvt
Planning	nvt
Status van Proeven/experimenten	nvt
Ontwikkeling ten opzichte van de rapportage van oktober 2002	Geen

Land	NEDERLAND
Kiesstelsel	Lijst evenredige vertegenwoordiging
Toegestane vorm van stemmen	Stemlokaal (papieren stembiljetten, stemmachines en stemcomputers) en briefstemmen
Voornemens omtrent KOA	Plaatsonafhankelijker maken van stemmen
Status van de voornemens	Er worden twee experimenten voorbereid die plaats zullen vinden bij de Europese Parlementsverkiezing op 10 juni 2004. Eén experiment waar kiezers in het buitenland naast briefstemmen ook ervoor kunnen kiezen via Internet of telefoon hun stem uit te brengen. Een tweede experiment zal worden gehouden in maximaal 4 gemeenten waar kiezers binnen de gemeente de mogelijkheid wordt geboden om te stemmen in een stemlokaal van eigen keuze. De Europese aanbesteding voor Internetstemmen en telefoonstemmen is onlangs afgerond.
Wet en regelgeving	Experimentenwet Kiezen op Afstand is 5 november 2002 ingediend bij de Tweede Kamer der Staten Generaal. In maart 2003 is een nota van wijziging bij dit wetsvoorstel ingediend. Met deze nota van wijziging zijn de mogelijkheden om te experimenten uitgebreid.
Planning	In augustus zal een gebruikersproef worden gehouden met Internet- en telefoonstemmen.
Status van Proeven/experimenten	In augustus /september 2003 zal een proef met Internet- en telefoonstemmen worden gehouden.
Ontwikkeling ten opzichte van de rapportage van oktober 2002	Europese aanbesteding is afgerond. Het wetsvoorstel voor Internet- en telefoonstemmen is ingediend. Een nota van wijziging is bij het Nederlands parlement ingediend om de mogelijkheden om te experimenteren te verruimen.

Land	OOSTENRIJK
Kiesstelsel	Lijst evenredige vertegenwoordiging
Toegestane vorm van stemmen	Stemlokaal (papieren stembiljetten)
Voornemens omtrent KOA	Het ministerie van Buitenlandse Zaken wil juridische en technische maatregelen treffen zodat de kiezers die in het buitenland wonen makkelijker hun stem kunnen uitbrengen. Het ministerie wil de mogelijkheid van Internetstemmen daarbij betrekken.
Status van de voornemens	Onbekend.
Wet en regelgeving	De regelgeving dient gewijzigd te worden.
Planning	Onbekend.
Status van Proeven/experimenten	Er zijn geen pilots voorzien.
Ontwikkeling ten opzichte van de rapportage van oktober 2002	Voornemen om de mogelijkheden te onderzoeken om stemmen vanuit het buitenland te vergemakkelijken.

Land	PORTUGAL
Kiesstelsel	Lijst evenredige vertegenwoordiging
Toegestane vorm van stemmen	Stemlokaal (papieren stembiljetten) en briefstemmen
Voornemens omtrent KOA	Geen, wegens gebrek aan financiële middelen.
Status van de voornemens	nvt
Wet en regelgeving	nvt
Planning	nvt
Status van Proeven/experimenten	nvt
Ontwikkeling ten opzichte van de rapportage van oktober 2002	Geen

Land	SPANJE
Kiesstelsel	Lijst evenredige vertegenwoordiging
Toegestane vorm van stemmen	Stemlokaal (papieren stembiljetten) en briefstemmen
Voornemens omtrent KOA	Overwogen wordt om Internetstemmen voor kiezers in het buitenland mogelijk maken.
Status van de voornemens	Onbekend
Wet en regelgeving	De wet staat elektronisch stemmen (op afstand) niet toe en zal pas worden aangepast als de pilots zijn geslaagd en de techniek goed is getest.
Planning	Er zijn twee pilots voorzien. Op 16 maart 2003 in Hoyo de Pinares Avila (2.400 inwoners) zal een lokaal raadgevend referendum worden gehouden waar via Internet gestemd kan worden. Dit project is een samenwerking tussen FNMT-RCM (Spaanse Munt), het ministerie van Binnenlandse Zaken en het ministerie van Wetenschap en Technologie die kosten van het project draagt. Op 6 mei 2003 zal een lokale schaduwverkiezing worden gehouden in Jun (2.000 inwoners). Deze pilot is een samenwerking van IBM en het Massachusetts Instituut voor Technologie (MIT).
Status van Proeven/experimenten	Er zijn pilots gehouden op de universiteit van Barcelona (maart 2002) en bij de verkiezing van een comité van de militaire politie (juni 2002).
Ontwikkeling ten opzichte van de rapportage van oktober 2002	Er zullen twee pilots met Internetstemmen worden gehouden dit jaar.

Land	VERENIGD KONINKRIJK
Kiesstelsel	First Past the Post systeem
Toegestane vorm van stemmen	Stemlokaal (papieren stembiljetten) en briefstemmen
Voornemens omtrent KOA	In het algemeen modernisering van het kiesproces. Er wordt in dat kader geëxperimenteerd met onder andere elektronisch tellen en stemmen, stemmen via Internet, telefoonstemmen, SMS stemmen, stemmen via Digitale TV, (alleen) briefstemmen, andere openingstijden etc. De overheid wil de kiezer de mogelijkheid bieden om na 2006, bij nationale verkiezingen, via Internet te stemmen.
Status van de voornemens	In mei 2003 zullen 18 nieuwe experimenten worden gehouden met elektronisch stemmen: • Internetstemmen (15 gemeenten)² • Touch tone telefoon stemmen (12 gemeenten) • SMS telefoonstemmen (4 gemeenten) • Stemmen via digitale televisie (5 gemeenten) • Stemmen vanuit een kiosk (1 gemeente) Overige pilots die zullen worden gehouden zijn elektronisch stemmen in een stemlokaal en elektronisch tellen. Het ministerie van de Deputy Prime Minister heeft een raamovereenkomst gesloten met een aantal bedrijven die diensten zullen verlenen voor de experimenten in 2003, 2004 en 2005.
Wet en regelgeving	Om de experimenten te kunnen houden is maart 2000 een wetswijziging doorgevoerd.
Planning	In 2004 en 2005 zullen wederom experimenten worden gehouden.
Status van Proeven/experimenten	De voorbereidingen voor de experimenten die op experimenten 1 mei 2003 worden gehouden zijn in volle gang.
Ontwikkeling ten opzichte van de rapportage van oktober 2002	De Europese Aanbesteding is afgerond en de locatie van experimenten die in 2003 worden gehouden is bekend gemaakt.

² Een groot aantal gemeenten experimenteert met verschillende stemmethoden.

Land	ZWEDEN
Kiesstelsel	Lijst evenredige vertegenwoordiging
Toegestane vorm van stemmen	Stemlokaal (papieren stembiljetten); briefstemmen en early voting.
Voornemens omtrent KOA	Geen voornemens. Er zijn wel lokale initiatieven. De regering vindt dat Zweden nog niet klaar is voor kiezen op afstand en elektronisch stemmen zou alleen maar gebruikt mogen worden in stemlokalen.
Status van de voornemens	nvt
Wet en regelgeving	nvt
Planning	nvt
Status van Proeven/experimenten	De Universiteit van Umeå heeft op eigen initiatief in 2001 studenten per Internet de studentenraad laten kiezen.
Ontwikkeling ten opzichte van de rapportage van oktober 2002	Geen

Hoofdstuk 4 Programma's van de Europese Commissie

Er zijn vier onderzoeks- en ontwikkelingsprogramma's die gefinancierd worden door de Europese Commissie: E-Poll, CyberVote, True Vote en E-Vote. De programma's hebben tot doel de stelsystemen te moderniseren, het onderzoek daarnaar te stimuleren en oplossingen uit te vinden.

<i>Land</i>	<i>E-POLL</i>
Doel van het project	Dit onderzoeksproject is gericht op de ontwikkeling van innovatieve systemen om het stemproces te ondersteunen. De achterliggende gedachte is dat kiezers hun stem via Internet moeten kunnen uitbrengen in elk stemlokaal in Europa.
Status van de voornemens	nvt
Wet en regelgeving	nvt
Planning	Het programma is beëindigd op 1 december 2002. Onbekend is wanneer een eindrapportage beschikbaar kan zijn.
Status van Proeven/experimenten	De volgende schaduwverkiezingen zijn gehouden: -Avellino (Italië): 2 oktober 2001 -Campo Basso (Italië): mei 2002 -Parma (Italië): mei 2002 -Vandoeuvre-les-Nancy (Frankrijk): 21 april en 5 mei 2002 -Merignac (Frankrijk): 9-16 juni 2002 -Polen: oktober 2002 -Cremona (Italië): november 2002
Ontwikkeling ten opzichte van de rapportage van oktober 2002	Het programma is inmiddels beëindigd. Gewerkt wordt aan een eindrapportage.

Land	CYBERVOTE
Doel van het project	Het programma heeft tot doel de participatie van Europese burgers te vergroten door de inzet van moderne elektronische stemsystemen. Het programma richt zich in het bijzonder op jongeren, lichamelijk gehandicapten, immigranten en sociaal buitengesloten burgers. De burger zou moeten kunnen stemmen via Internet en via mobiele telefoons met WAP. De Universiteit Eindhoven is partner in dit programma en is belast met de ontwikkeling van de cryptografische protocollen voor de elektronische stembus.
Status van de voornemens	De volgende pilots met Internetstemmen zijn gehouden: -Issy-les-Moulineaux (Frankrijk): 11 december 2002; lokale stadswijk verkiezing (860 kiezers) -Hogeschool Bremen (Duitsland): januari 2003; universiteitsraden (46 kiezers) -Kista (Zweden): januari 2003; lokale raadpleging (226 kiezers)
Wet en regelgeving	nvt
Planning	Het project loopt van 1 september 2000 tot 28 februari 2003. Op het ogenblik wordt gewerkt aan een overall evaluatie.
Status van Proeven/experimenten	-Issy-les-Moulineaux (Frankrijk) : 860 kiezers hebben via Internet gestemd, waarvan 20% van huis of werk uit en 80% in een stemlokaal. De webpagina bleek moeilijk te downloaden voor kiezers die een modem gebruikten en het bleek moeilijk te zijn om vanuit de werkplek te stemmen vanwege een firewall die de bedrijven zelf gebruiken. -Hogeschool Bremen (Duitsland): Studenten, professoren en medewerkers van de hogeschool konden hun stem uitbrengen via het Intranet van de hogeschool. Er zijn 250 personen benaderd, uiteindelijk hebben 47 kiezers gestemd waarvan 1 docent. Omdat zijn stem te herkennen was, is zijn stem verwijderd uit de stembus en heeft hij alsnog op papier een stem uitgebracht. - Kista (Zweden): 226 (met name oudere) kiezers brachten hun stem uit via Internet (via 3 zuilen of vanuit huis) voor een lokale volksraadpleging. Gemiddeld kostte het de kiezers 15 minuten om te stemmen. De relatief lange stemduur is veroorzaakt doordat veel van de kiezers niet vertrouwd waren met het gebruik van een computer cq Internet.
Ontwikkeling ten opzichte van de rapportage van oktober 2002	Er zijn drie pilots gehouden.

Land	E-VOTE
Doel van het project	Het programma heeft tot doel het ontwerpen, implementeren en valideren van een op Internet gebaseerd elektronisch kiessysteem. Hierbij moet worden gedacht aan het uitreiken van het stembiljet, specificatie van de stembedistricten, registratie van de kiezers en het tellen van de stemmen. Er zal gebruik worden gemaakt van Web browsers en mobiele telefoons met WAP.
Status van de voornemens	In ontwikkeling
Wet en regelgeving	nvt
Planning	Het project loopt van 1 oktober 2001 tot 31 maart 2004.
Status van Proeven/experimenten	Een eerste prototype is in mei 2002 beproefd door studenten en medewerkers van de Universiteit van Essen (Duitsland) en de Universiteit van Aegean (Griekenland), door de bouwers van het systeem en door juristen. Wanneer de tweede proef zal worden gehouden is niet bekend.
Ontwikkeling ten opzichte van de rapportage van oktober 2002	Geen.

Land	TRUE-VOTE
Doel van het project	Het programma beoogt onderzoek te doen naar stemmen via Internet (van huis uit of via een kiosk) met behulp van een smartcard met een elektronische handtekening. De pilots zijn voorzien in Italië, het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk met elk maximaal 500 deelnemers. De deelnemers aan de pilots stemmen in totaal drie keer (november 2002, januari 2003 en februari 2003). Naast de normale evaluatie zal er ook gekeken worden naar de sociale aspecten. De Universiteit van Amsterdam is partner in dit programma en doet in dat kader onderzoek naar de sociologische aspecten van stemmen via Internet.
Status van de voornemens	nvt
Wet en regelgeving	nvt
Planning	Er wordt gewerkt aan een evaluatie.
Status van Proeven/experimenten	-December 2002: volksraadpleging in Milaan (Italië) waar 190 kiezers stemden vanuit huis; -December 2002: raadpleging van een Italiaanse vakbond in Lombardije (Italië) waar 326 kiezers via elektronische stemmachines hebben gestemd; -December 2002- Januari 2003: schaduwverkiezing in Upper North Karelia (Finland) waar 311 kiezers van huis uit hebben gestemd; -Januari 2003: lokaal referendum in Newham (VK) waar 83 kiezers hebben gestemd via elektronische stemmachines in stemlokalen.
Ontwikkeling ten opzichte van de rapportage van oktober 2002	Geen

H. 5 Lidstaten van de Raad van Europa (niet behorende tot de Europese Unie)

Land	CYPRUS
Kiesstelsel	Lijst evenredige vertegenwoordiging
Toegestane vorm van stemmen	Stemlokaal (papieren stembiljetten) en briefstemmen
Voornemens omtrent KOA	Geen. Hier zijn twee redenen voor: 1) Technische redenen: Cyprus is zelf niet in staat een elektronisch stelsysteem te ontwikkelen; 2) Juridische redenen: family voting.
Status van de voornemens	Geen
Wet en regelgeving	nvt
Planning	nvt
Status van Proeven/experimenten	nvt
Ontwikkeling ten opzichte van de rapportage van oktober 2002	Geen

Land	ESTLAND
Kiesstelsel	Lijst evenredige vertegenwoordiging
Toegestane vorm van stemmen	Stemlokaal (papieren stembiljetten) en briefstemmen
Voornemens omtrent KOA	Invoeren van Internetstemmen
Status van de voornemens	Concrete plannen voor invoering of het houden van pilots zijn niet bekend. De ontwikkelde elektronische ID kaart met digitale handtekening (die hoogst waarschijnlijk gebruikt zal gaan worden om de identificatie van de kiesgerechtigde vast te stellen) wordt op dit moment uitgerold. Eind 2003 moeten 250.000 kaarten zijn uitgereikt.
Wet en regelgeving	De Estlandse Kieswet is aangepast zodat stemmen via Internet na 2005 mogelijk kan zijn. Internetstemmen is mogelijk bij lokale, provinciale, nationale en Europese verkiezingen (na toetreding).
Planning	Op het ogenblik wordt door Estland gewerkt aan de voorbereiding van de nationale verkiezingen in maart 2003. Pas daarna zal er in Estland verder worden gekeken naar het invoeren van elektronisch kiezen op afstand.
Status van Proeven/experimenten	Geen
Ontwikkeling ten opzichte van de rapportage van oktober 2002	Uitrol van de elektronische ID kaart.

Land	HONGARIJE
Kiesstelsel	Evenredige vertegenwoordiging en een meerderheidsstelsel.
Toegestane vorm van stemmen	Stemlokaal (papieren stembiljetten)
Voornemens omtrent KOA	Misschien in de toekomst. Op dit moment wordt er in het parlement gediscussieerd over de elektronische handtekening die gebruikt zou kunnen gaan worden als identificatie van de kiezer.
Status van de voornemens	nvt
Wet en regelgeving	Er wordt binnenkort een wet aangenomen die toestaat dat kiesgerechtigden in het buitenland per brief of via de ambassades kunnen stemmen. De volgende stap zou een wetswijziging kunnen zijn die elektronisch stemmen mogelijk maakt.
Planning	nvt
Status van Proeven/experimenten	Geen
Ontwikkeling ten opzichte van de rapportage van oktober 2002	Over de ontwikkelingen in Hongarije is niet eerder gerapporteerd.

Land	IJSLAND
Kiesstelsel	Lijst evenredige vertegenwoordiging
Toegestane vorm van stemmen	Stemlokaal (papieren stembiljetten) en briefstemmen
Voornemens omtrent KOA	Invoeren van elektronisch stemmen, in eerste instantie door middel van PC's in stemlokalen. Na invoering hiervan zou stemmen via Internet vanuit huis een optie kunnen zijn.
Status van de voornemens	Een ambtelijke projectgroep van het ministerie van Justitie heeft een experiment voor het voorjaar van 2002 voorbereid. Het experiment is echter niet uitgevoerd, omdat de voor het experiment noodzakelijke regelgeving niet door het parlement is aanvaard.
Wet en regelgeving	Wet- en regelgeving is niet aangepast.
Planning	In het voorjaar van 2003 vinden parlementsverkiezingen plaats. Het ministerie van Justitie verwacht niet dat de Kieswet voor die tijd zal zijn aangepast.
Status van Proeven/experimenten	De ontwikkelde technieken van de ambtelijke projectgroep worden nu ingezet bij niet-bindende verkiezingen en opiniepeilingen.
Ontwikkeling ten opzichte van de rapportage van oktober 2002	Geen

Land	LETLAND
Kiesstelsel	Lijst evenredige vertegenwoordiging
Toegestane vorm van stemmen	Stemlokaal (papieren stembiljetten)
Voornemens omtrent KOA	Het houden van discussies en referenda van Internet.
Status van de voornemens	Op het ogenblik wordt gezocht naar bedrijven die een veilig identificatiesysteem kunnen leveren.
Wet en regelgeving	Het parlement heeft in oktober 2002 een wet aangenomen die de acceptatie van elektronische documenten regelt.
Planning	onbekend
Status van Proeven/experimenten	onbekend
Ontwikkeling ten opzichte van de rapportage van oktober 2002	Over de ontwikkelingen in Letland is niet eerder gerapporteerd.

Land	LITOUWEN
Kiesstelsel	Parallel meerderheidsstelsel met twee ronden
Toegestane vorm van stemmen	Stemlokaal (papieren stembiljetten)
Voornemens omtrent KOA	Geen. Litouwen wil de volgende waarborgen handhaven: -stemgeheim; -stemvrijheid en -hertelling dient mogelijk te zijn.
Status van de voornemens	nvt
Wet en regelgeving	nvt
Planning	nvt
Status van Proeven/experimenten	nvt
Ontwikkeling ten opzichte van de rapportage van oktober 2002	Geen

Land	MALTA
Kiesstelsel	Lijst van evenredige vertegenwoordiging op basis van preferente stemmen
Toegestane vorm van stemmen	Stemlokaal (papieren stembiljetten)
Voornemens omtrent KOA	Geen. Er wordt een elektronische identiteitskaart ontwikkeld. In mei 2003 zal wordt besloten voor welke diensten deze kaart gebruikt kan worden.
Status van de voornemens	nvt
Wet en regelgeving	nvt
Planning	nvt
Status van Proeven/experimenten	nvt
Ontwikkeling ten opzichte van de rapportage van oktober 2002	Ontwikkeling van een elektronische identiteitskaart.

Land	NOORWEGEN
Kiesstelsel	Lijst evenredige vertegenwoordiging
Toegestane vorm van stemmen	Stemmen in een stemlokaal (papieren stembiljetten); briefstemmen en early voting.
voornemens omtrent KOA	Geen. De overheid overweegt een pilot met elektronisch stemmen in een stemlokaal bij de lokale verkiezingen in 2003. Precieze gegevens hieromtrent zijn niet beschikbaar.
Status van de voornemens	nvt
Wet en regelgeving	nvt
Planning	nvt
Status van Proeven/experimenten	nvt
Ontwikkeling ten opzichte van de rapportage van oktober 2002	Voornemen tot het houden van een pilot met elektronisch stemmen in een stemlokaal.

Land	ROEMENIE
Kiesstelsel	Lijst evenredige vertegenwoordiging
Toegestane vorm van stemmen	Stemlokaal (papieren stembiljetten)
voornemens omtrent KOA	Stemmen via Internet bij nationale en lokale referenda. De kiezer zal worden geïdentificeerd dmv een gebruikerscode, een paswoord en een elektronisch certificaat.
Status van de voornemens	Onbekend
Wet en regelgeving	De wetgeving is nog niet aangepast.
Planning	Onbekend.
Status van Proeven/experimenten	Er zijn nog geen proeven of experimenten voorzien.
Ontwikkeling ten opzichte van de rapportage van oktober 2002	Er ligt een initiatiefwetsvoorstel vanuit het parlement om de kieswet te veranderen.

Land	SLOVENIE
Kiesstelsel	Lijst evenredige vertegenwoordiging
Toegestane vorm van stemmen	Stemlokaal (papieren stembiljetten)
voornemens omtrent KOA	Er worden voorbereidingen getroffen om mogelijk elektronisch stemmen op afstand in te voeren en er wordt gewerkt aan de ontwikkeling van PKI.
Status van de voornemens	onbekend
Wet en regelgeving	Er ligt een voorstel om de Kieswet op een aantal punten aan te passen zodat elektronisch stemmen op afstand mogelijk is.
Planning	onbekend
Status van Proeven/experimenten	onbekend
Ontwikkeling ten opzichte van de rapportage van oktober 2002	Over de ontwikkelingen in Slovenië is niet eerder gerapporteerd.

Land	SLOWAKIJE
Kiesstelsel	Lijst evenredige vertegenwoordiging
Toegestane vorm van stemmen	Stemlokaal (papieren stembiljetten)
voornemens omtrent KOA	Geen, omdat de financiële middelen ontbreken en de bestaande regelgeving het niet toe laat.
Status van de voornemens	Geen
Wet en regelgeving	nvt
Planning	nvt
Status van Proeven/experimenten	nvt
Ontwikkeling ten opzichte van de rapportage van oktober 2002	Geen

Land	TSJECHIE
Kiesstelsel	Lijst evenredige vertegenwoordiging
Toegestane vorm van stemmen	Stemlokaal (papieren stembiljetten)
Voornemens omtrent KOA	Geen
Status van de voornemens	nvt
Wet en regelgeving	nvt
Planning	nvt
Status van Proeven/experimenten	nvt
Ontwikkeling ten opzichte van de rapportage van oktober 2002	Geen

Land	ZWITSERLAND
Kiesstelsel	Lijst evenredige vertegenwoordiging
Toegestane vorm van stemmen	Stemlokaal (papieren stembiljetten); briefstemmen
Voornemens omtrent KOA	Invoeren van Internetstemmen met als doel de opkomst te verhogen.
Status van de voornemens	19 januari 2003 is een lokaal referendum gehouden in Anières (kanton Genève) waar 1162 kiesgerechtigden hun stem konden uitbrengen in een stemlokaal, per brief of via Internet. 323 kiezers hebben via Internet gestemd. Er wordt gewerkt aan een evaluatie.
Wet en regelgeving	Er is een wetsvoorstel aangenomen zodat de kantons Genève, Zürich en Neuchâtel experimenten kunnen houden met elektronisch stemmen op afstand bij verkiezingen, referenda en volksinitiatieven. Deze wet is op 1 januari 2003 in werking getreden.
Planning	Genève Over nieuwe experimenten is nog geen besluit genomen. In november 2003 zal er in het hele kanton een referendum worden gehouden. Er wordt op het ogenblik onderzocht of het mogelijk is de kiezer bij dat referendum de mogelijkheid te geven om via Internet te stemmen. Neuchâtel Neuchâtel gaat voor het Internetstemmen samenwerken met Arcantel (onderdeel van Smart Telecom groep). In Neuchâtel wordt in het voorjaar van 2003 het kiezersregister van 62 gemeenten gecentraliseerd. Tussen juni en december 2003 worden de applicaties getest en wordt een audit uitgevoerd. In het voorjaar van 2004 zal de eerste pilot met elektronisch kiezen op afstand worden gehouden. Zürich In Zürich wordt een kiezersregister gebouwd. Hiermee zal in april 2003 worden begonnen. Eind 2003 zal dit worden getest.
Status van Proeven/experimenten	Zie planning
Ontwikkeling ten opzichte van de rapportage van oktober 2002	De wet om experimenten te houden in drie kantons is in werking getreden. Er is een lokale referendum in Anières in Genève gehouden. Er wordt aan een evaluatie gewerkt.

Hoofdstuk 6 Overige landen

Land	AUSTRALIE
Kiesstelsel	Meervoudig meerderheidssysteem op basis van preferente stemmen
Toegestane vorm van stemmen	Stemlokaal (papieren stembiljetten); briefstemmen en early voting
voornemens omtrent KOA	Er is een discussie gaande over het invoeren van Internetstemmen. De Australische Electoral Commission is van mening, mede naar aanleiding van de experimenten die in het Verenigd Koninkrijk zijn gehouden, dat er proeven gehouden zouden kunnen worden. In 2001 zijn experimenten gehouden met het gebruik van stemcomputers in stemlokalen. Tevens wordt gedacht aan het invoeren van elektronisch stemmen op afstand (waaronder Internetstemmen) voor de bewoners van Antarctica, de kiezers die wonen in afgelegen gebieden, kiezers in het buitenland en gehandicapten. Op het ogenblik wordt gewerkt aan een zogenaamde "Threat and Risk Analysis". Later dit jaar wordt een pilot in een kleine, niet-parlementaire verkiezing, voorzien.
Status van de voornemens	nvt
Wet en regelgeving	Twee staten (Australian Capital Territory en Victoria) hebben hun wetten gewijzigd zodat elektronisch stemmen is toegestaan.
Planning	nvt
Status van Proeven/experimenten	nvt
Ontwikkeling ten opzichte van de rapportage van oktober 2002	Australië volgt de ontwikkelingen in het Verenigd Koninkrijk nauwgezet en lijkt ook over te zullen gaan tot het houden van pilots.

Land	NIEUW ZEELAND
Kiesstelsel	Evenredige vertegenwoordiging en een meerderheidsstelsel
Toegestane vorm van stemmen	Stemlokaal (papieren stembiljetten) en briefstemmen
Voornemens omtrent KOA	Stemmen via Internet. Op het ogenblik wordt onderzocht of er een pilot gehouden kan worden bij de volgende nationale verkiezing in 2005. Hierbij wordt gedacht aan een pilot met Internetstemmen, telefoonstemmen en interactieve televisie.
Status van de voornemens	Bij de verkiezing in juli 2002 konden de kiezers die in het buitenland verblijven het stembiljet downloaden van het Internet. Het ingevulde stembiljet kon per post of per fax teruggezonden worden. De opkomst van kiezers uit het buitenland is met 40% gestegen.
Wet en regelgeving	Geen ontwikkelingen bekend.
Planning	Het ministerie van Justitie verwacht dat het huidige onderzoek naar het houden van een pilot in 2005 in juli 2003 klaar zal zijn.
Status van Proeven/experimenten	nvt
Ontwikkeling ten opzichte van de rapportage van oktober 2002	Er wordt onderzocht of het mogelijk is om een pilot te houden met elektronisch stemmen op afstand bij de nationale verkiezingen in 2005.

Land	CANADA
Kiesstelsel	First past the Post system
Toegestane vorm van stemmen	Stemlokaal (papieren stembiljetten); briefstemmen en early voting.
Voornemens omtrent KOA	Geen. Er is wel een elektronisch Nationaal Kiezersbestand. Op nationaal niveau wordt in dit bestand bijgehouden wie kiesgerechtigd is. Gemeenten en provinciën kunnen het bestand inzien, maar kunnen zelf niet in het bestand muteren. Gemeenten en provincies gebruiken het bestand veelal om hun eigen kiezersbestand actueel te houden. Er zijn wel experimenten gehouden met elektronisch stemmen in stemlokalen en met elektronisch tellen.
Status van de voornemens	Geen
Wet en regelgeving	Volgens de Kieswet is elektronisch stemmen niet mogelijk. De wet geeft ruimte om pilots te houden met alternatieve vormen van stemmen bij tussentijdse verkiezingen en nationale verkiezingen. Experimenten mogen alleen worden gehouden als de commissie van de House of Commons die belast is met verkiezingen, het betreffende experiment heeft goedgekeurd.
Planning	nvt
Status van Proeven/experimenten	nvt
Ontwikkeling ten opzichte van de rapportage van oktober 2002	Geen

Land	VERENIGDE STATEN
Kiesstelsel	First past the Post systeem
Toegestane vorm van stemmen	Stemlokaal (papieren stembiljetten, punchcards, hefboom machines, elektronische machines); briefstemmen en early voting.
voornemens omtrent KOA	Geen. Sinds de presidentsverkiezingen van 2000 zijn er vele initiatieven ontwikkeld om de bestaande stelsystemen te moderniseren. De meeste ontwikkelingen gaan in de richting van invoeren van stemmachines of stemcomputers in stemlokalen. Concrete ontwikkelingen in de richting van Internetstemmen zijn nog niet waargenomen.
Status van de voornemens	Onbekend
Wet en regelgeving	Het wetsvoorstel van de Federale regering "Help America Vote Act of 2002" is eind 2002 aangenomen. Er wordt 3.9 miljard dollar geïnvesteerd in de modernisering van de stelsystemen (vervanging van de punchcards en hefboommachines), het opleiden van stembureauleden en het ontwikkelen van nieuwe beveiligingsmethoden. Tevens is het voornemen om in 2006, per staat, een elektronisch kiezersbestand gereed te hebben. Er zal ook onderzoek worden gedaan naar het gebruik van Internet technologie bij verkiezingen.
Planning	1 januari 2007 moet "Help America Vote Act of 2002" zijn uitgevoerd.
Status van Proeven/experimenten	In maart 2002 kon bij een voorverkiezing voor de Democratische presidentskandidaat in Arizona via Internet worden gestemd. In november 2000 is er een experiment gehouden waar militairen via Internet konden stemmen. 84 militairen hebben geparticipeerd. Niet bekend is of het experiment zal worden herhaald.
Ontwikkeling ten opzichte van de rapportage van oktober 2002	De "Help America Vote Act of 2002" is aangenomen met als doel het stelsysteem in de Verenigde Staten te moderniseren.

Bijlage 1 Opzet van de inventarisatie

De landen zijn op dezelfde wijze geïnventariseerd als de vorige rapportages. Het gaat in de eerste plaats om de vergelijkbaarheid van de verschillende soorten verkiezingen in de onderzochte landen. Zo kan men bijvoorbeeld denken aan de vraag of een Zwitsers referendum vergelijkbaar is met een referendum in het Verenigd Koninkrijk. Het tweede referentiekader betreft een stramen waarmee de politiek-bestuurlijke status van KOA in een land geobjectiveerd in beeld kan worden gebracht. Daarbij gaat het om vragen over de vergelijkbaarheid van de status en betekenis van bijvoorbeeld beleidsnotities in verschillende landen. Het derde en laatste referentiekader betreft de wijze waarop in een land elektronisch kiezen op afstand als project wordt aangepakt. Daarbij gaat het bijvoorbeeld om de vraag in hoeverre plannen om te komen tot een bepaalde mogelijke bouwsteen zoals een landelijke raadpleegbaar kiezersregister, vergelijkbaar kunnen zijn.

De werkwijze om de landen te inventariseren is dezelfde als in de vorige rapportage. Er is gebruik gemaakt van berichten uit de media, schriftelijke correspondentie op ambtelijk niveau en er is informatie ingewonnen door werkbezoeken te brengen aan landen en aan congressen. Daarnaast zijn er vele (Internet-) publicaties geraadpleegd. Een nieuwe bron vormt de bijeenkomsten van de ad hoc werkgroep elektronisch stemmen van de Raad van Europa.

Bijlage 2 Kiesstelsels

- Lijst evenredige vertegenwoordiging:

Het aandeel van de stemmen van een partij bij nationale verkiezingen is ook het aandeel in de zetels die een partij krijgt.

- Evenredige vertegenwoordiging en een meerderheidsstelsel:

Er wordt één stem uitgebracht op een politieke partij en er wordt één stem uitgebracht op een kandidaat van het kiesdistrict waar de kiezer woont.

- Meerderheidsstelsel met twee ronden:

Verkiezingen waar de winnende kandidaat ernaar streeft om een absolute meerderheid van de stemmen te werven. Wordt dit niet in de eerste ronde behaald, dan wordt een tweede ronde gehouden.

- Een meerderheidsstelsel met preferente stemmen:

Kiezers worden gevraagd de kandidaten op het stembiljet te nummeren in de volgorde waarin zij aan hen de voorkeur geven. Als een kandidaat een absolute meerderheid van eerste voorkeuren verkrijgt, is hij verkozen.

- First Past the Post systeem:

De kandidaat die de meeste stemmen verwerft, wordt gekozen verklaard.

- Parallel meerderheidsstelsel met twee ronden:

Een semi-meerderheidssysteem waarin meervoudige representatie wordt gebruikt in combinatie met een districtensysteem. Vervolgens streeft de winnende kandidaat ernaar om een absolute meerderheid van de stemmen te werven. Wordt dit niet in de eerste ronde behaald, dan wordt een tweede ronde gehouden.

- Lijst van evenredige vertegenwoordiging op basis van preferente stemmen:

Personenstelsel met districten waar meerdere kandidaten gekozen kunnen worden en waar kiezers hun voorkeuren uitbrengen op kandidaten. Wil een kandidaat worden gekozen, dan dient hij een kiesdrempel (quotum van eerste voorkeur stemmen) te halen.

- Meervoudig meerderheidssysteem op basis van preferente stemmen:

Een meervoudig meerderheidssysteem met districten waar één kandidaat kan worden gekozen. Kiezers geven hun voorkeur van de kandidaten aan. Een kandidaat die 50% van de eerste voorkeuren ontvangt, is gekozen.